

УДК 159.9(092)

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-2-192-198

V. Demydenko's guiding ideas: a look into the future

Провідницькі ідеї В.К. Демиденка: погляд у майбутнє

Iryna Cherezova,

candidate of psychological sciences,
associate professor

<https://orcid.org/0000-0002-1880-7764>

gen_berd@ukr.net

*Berdiansk State Pedagogical
University*

✉ 4 Shmidta St.,

*Berdiansk, Zaporizhzhia region,
71100*

Iryna Cherezova,

кандидат психологічних наук,
доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,

Запорізька обл., 71100

Original manuscript received April 19, 2018

Revised manuscript accepted September 15, 2018

ABSTRACT

In the article the author on the basis of primary sources, publications and remembrances tries to research the scientific heritage of famous Ukrainian educator and psychologist of the XX century Vasyi Demydenko.

The analysis of the main directions of scientific activity of V. Demydenko has been done. There have been revealed problems of psychology and methods of teaching history: forming of historical notions, using algorithms in the process of teaching history and ways of activization of pupils' thinking at history lessons. In the article it is considered suggested by scientist the problem approach in history teaching, questions of psychology of educating the interest to teaching, the influence of cognitive interest on intellectual development of pupils, forming of educational motivation.

The author has determined the progressive ideas of V. Demydenko which are very popular at present time: problems of moral education, conscience education as a characterological feature of personality, development of communicative skills and abilities of future teachers. The main directions of scientist's activity in the field of psychology of health, proorientation of pupils and pedagogy of cooperation are considered in the work.

There have been defined the contribution of V. Demydenko in the development of Berdyansk state pedagogical institute. The directions of scientific activity of the scientist have defined the further development of psychological science at the university.

The author thinks that ideas and researches of the famous Ukrainian educator and psychologist V. Demydenko had guiding character that confirms the modern content of educational system of Ukraine.

Keywords: *educator and psychologist V. Demydenko, teaching, education, mental development, conscience.*

Науковий доробок відомого українського педагога та психолога Василя Купріяновича Демиденка (1929-2004 рр.) по праву можна віднести до провідництва в українській освіті XX-XXI ст.

В. Демиденко народився 13 березня 1929 року в Житомирській області. Він належав до того покоління, якому довелося пережити страшні періоди життя: голодомор 1932-1933 рр., Велика Вітчизняна війна, післявоєнний період відновлення країни.

Вищу освіту Василь Купріянович здобув на історичному факультеті Житомирського державного педагогічного інституту (1948-1952 рр.). Ще студентом він брав активну участь у роботі філософського гуртка, а його наукова робота “Питання мовознавства та історична наука” була рекомендована відповідною кафедрою як посібник для студентів. У цей же період виходить його перша наукова публікація – стаття “Про виховання як суспільне явище” в журналі “Советская педагогіка” (1952 р.), написана в співавторстві з В. Лівшицем.

Після закінчення з відзнакою Житомирського державного педагогічного інституту Василь Купріянович подає документи до аспірантури Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка з намірами займатися дослідженнями новітньої історії країн Сходу. Але через відсутність у тому році набору за цим фахом вступає до аспірантури Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького (нині – Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова) на спеціальність “Психологія”.

В аспірантурі В. Демиденко починає працювати над проблемою засвоєння учнями історичних понять. Завершеного вигляду дослідження цієї проблеми набуває в дисертації “Особливості засвоєння історичних понять учнями 5 класів” на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук (з психології), виконаної під керівництвом Д. Ніколаєнка та успішно захищеної у 1955 р.

Свою трудову діяльність Василь Купріянович розпочав у Миколаївському державному педагогічному інституті імені В. Белінського на посадах старшого викладача, завідувача кафедри педагогіки та психології, а згодом і проректора з навчально-наукової роботи. Як відзначалося в офіційних звітах, з приходом Василя Купріяновича у МДПІ помітно активізувалася наукова робота з психолого-педагогічного напрямку із широким залученням учителів шкіл. Наслідком цього був вихід книги “В нашей школе-интернате” (1960 р.).

У 1966 році В. Демиденка призначено на посаду ректора Бердянського державного педагогічного інституту імені П.Д. Осипенко, яку він обіймав упродовж 15 років і був наймолодшим серед ректорів вищих навчальних закладів України. Необхідно відзначити важливість періоду ректорства В. Демиденка в історії Бердянського державного педагогічного університету. Напрямки наукової діяльності, запроваджені Василем Купріяновичем, визначили подальший розвиток психологічної науки в університеті та за його межами.

У 1971 році Василя Купріяновича обрано членом-кореспондентом АПН Радянського Союзу (змінивши відомого педагога В. Сухомлинського), оскільки за підсумками роботи Бердянський державний педагогічний інститут увійшов до п'ятірки кращих закладів

вищої освіти країни.

Упродовж 70-х–початку 80-х рр. В. Демиденко плідно працює над дослідженням актуальних проблем психології та методики навчання історії. Особливої уваги заслуговують наукові розвідки Василя Купріяновича щодо можливості побудови алгоритмів навчання історії. Він дійшов висновку про правомірність і доцільність використання в навчанні історії в школі алгоритмів приналежності та характеру історичних явищ і процесів, а також побудови їх структурної схеми. На думку вченого, використання алгоритмів у поєднанні з загальними закономірностями формування розумових дій є ефективним засобом формування в учнів наукових понять.

На початку 70-х років комісія АПН України експериментально перевіряла ефективність передового педагогічного досвіду, зокрема методики В. Шаталова, щодо використання опорних конспектів у процесі навчання. Група вчених під керівництвом В. Демиденка упродовж 3-х років вивчала використання опорних конспектів у навчальному процесі однієї зі шкіл м. Бердянська. Результати експерименту показали, що методика сприяє міцному та свідомому запам'ятовуванню матеріалу, оскільки ґрунтується на психологічних закономірностях пам'яті (виділення логічних опор, установка на тривале запам'ятання, розв'язання нових інтелектуальних завдань при повторенні тощо).

Глибоко усвідомлюючи значення педагогічної праці, розуміючи надзвичайно високі вимоги до вчителя, В. Демиденко робить вагомий внесок у зміст освіти майбутнього вчителя. Йдеться про започаткування ним у 1971/72 навчальному році факультативного курсу “Елементи педагогічної сценічності” для студентів Бердянського державного педагогічного інституту, мета якого – допомогти студентам опанувати основами педагогічної техніки як важливим компонентом педагогічної майстерності. Дотепер навчальний курс “Основи педагогічної майстерності” є обов'язковим для студентів педагогічних спеціальностей БДПУ.

Наступне коло наукових інтересів В. Демиденка було суголосним тим науковим завданням, які розв'язувала на той час педагогічна наука, а саме: підвищення мотивації до навчання, розвиток пізнавального інтересу та пізнавальної активності учнів. Узагальнивши отримані експериментальні дані, дослідник виявив загальні закономірності розвитку пізнавальних інтересів та їх основні види.

Одним із основних шляхів розвитку пізнавальних інтересів учнів учений вбачав у проблемному навчанні. Узагальнено науковець представив його в книзі “Виховання інтересу в учнів до навчання” (1978 р.). У ній автор розводить поняття пізнавальний та навчальний інтерес, вбачаючи в останньому специфічну вибіркочу пізнавальну спрямованість учнів на певні пізнавальні предмети, що виявляється в прагненні глибше та ґрунтовніше вивчати їх. В. Демиденко встановив залежність між інтересом учнів та усвідомленням ними значення предметів, а також їх розумовим розвитком; підтвердив роль змісту навчального матеріалу, процесу учіння та особистості вчителя у створенні емоційного тону навчання. Значна увага була приділена подоланню негативного

ставлення учнів до предмета, яке, на думку вченого, може бути викликане станом здоров'я, недостатнім розумовим розвитком, прогалинами в навчанні, невмінням самотійно працювати тощо.

Підсумком наукової діяльності В. Демиденка у 1984 році став захист докторської дисертації “Психологічні особливості навчальної діяльності школярів та її мотивація в процесі вивчення історії” в Київському державному педагогічному інституті імені М. Горького. Новизна цієї роботи полягала в отриманні нових даних про сутність навчальної діяльності школярів під час вивчення історії, її вікову динаміку, характер формування історичних понять, управління та самоуправління навчальною діяльністю, її мотивацію, труднощі при засвоєнні історичних знань.

У другій половині 80-х років, коли в країні розгорталися процеси перебудови політичних та соціальних відносин, В. Демиденко почав активно досліджувати проблему психічної адаптації особистості до суспільних змін, ролі освіти та освітян у цих процесах.

У 2000 році всі дослідження різних аспектів морального виховання були узагальнені вченим у монографії “Совість”, де центральне місце посідає розділ “Характерні особливості совісті та їх механізми”. Автор визначає сутність совісті як особистісного утворення, що оцінним ставленням людини до своїх вчинків у взаємодії з іншими людьми і характеризується єдністю знань (ідей, норм, принципів), мотивів, практичних дій та емоційно-вольових факторів. Близьким до поняття “совість” В. Демиденко ставив поняття “образа”, під яким розумів психічний стан розчарування, вияв фізичного чи душевного болю людини, яку скривдили словом або вчинком. Образа виявляється в посиленій збудливості особистості, її переживаннях; у ній відображається внутрішній зв'язок особистості з іншими, чутливість до їх оцінних суджень. Витоки розвитку та виховання совісті вчений вбачав в умінні будувати свою поведінку на основі розуміння і врахування емоційного стану інших. Вона виникає і закріплюється як риса характеру лише в результаті багаторазових вправлянь у соціально значущих вчинках. Основою її є усвідомлення своїх недоліків у ставленні до себе та інших.

Одним із напрямків дослідження В. Демиденка був мовленнєвий розвиток особистості, зокрема місце слова в психічному розвитку учнів (“Образ і слово в засвоєнні історичного матеріалу” (1966 р.), “Великий учитель – слово” (1993 р.), “Роботі над словом – першочергову увагу” (2002 р.). Беззаперечною й актуальною є теза Василя Купріяновича про те, що мова є найважливішим засобом озброєння учнів міцними та ґрунтовними знаннями. Щоб усвідомити ті чи інші явища та події, треба абстрагуватися від другорядного, робити певні висновки та узагальнення, а це можливо лише за допомогою мови. Самі поняття, що утворюються в результаті розуміння тих чи інших явищ, втілюються у відповідну матеріальну оболонку – слово. З іншого боку, пізнання починається з живого споглядання. І саме тут доречно говорити про співвідношення образу і слова, важливу роль образу, який формується завдяки слову

вчителя. На думку вченого, вчити мову, розвивати культуру мовлення, вміти пояснити кожне слово – ось завдання педагога.

Останні роки життя Василь Купріянович досліджував проблему розумового розвитку, результати якого втіпилися в праці “Навчання, виховання та розумовий розвиток” (2002 р.). У ній знайшли висвітлення такі питання: сутність розумового розвитку, образ “Я” та розумовий розвиток, почуття та емоції і розумовий розвиток, розумовий розвиток у процесі навчання та виховання та ін. На думку автора, розумовий розвиток включає в себе знання та уміння “застосовувати їх до справ”, які вимагають наявності розвинутого уміння спостерігати, бачити факти, порівнювати та узагальнювати їх, доходити висновків та узагальнень. Значну роль у розумовому розвитку відіграють емоції, у яких відображається значущість предметів та явищ для конкретної людини в певній ситуації.

Аби забезпечити інтелектуальне зростання учнів, навчання має бути розвивального характеру, загальноновизнаним методом якого є проблемне навчання, що реалізується через проблемний виклад, евристичну бесіду, дослідницький метод. Особливе місце в проблемному навчанні В. Демиденко відводив умінню бачити та розуміти слово.

Українським важливим при організації розвивального навчання є мотивація та партнерська взаємодія між учителем та учнем, на що неодноразово наголошував В. Демиденко (“Психолого-педагогічні основи використання засобів унаочнення в навчанні” (1993 р.), “Ідеї та принципи педагогіки співробітництва і їх впровадження у навчальний процес педвузу” (1993 р.), “Педагогічна імпровізація як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу у початковій школі” (1994 р.). “До питання теоретичних проблем педагогічної взаємодії” (1994 р.) та ін.).

Актуальними і зараз є дослідження В. Демиденка проблем психології здоров'я, статевого виховання учнів, профорієнтаційної роботи в школі (“Співробітництво вчителя початкових класів, шкільного психолога та лікаря щодо зміцнення здоров'я учнів” (1994 р.), “Состояние здоровья учащихся и проблема школьной дезадаптации” (1995 р.), “Культура сексуальных отношений и здоровье учащихся” (1995 р.), “Здоровье и выбор профессии школьниками” (1997 р.) та ін.), які він проводив разом із доктором медичних наук, професором кафедри педагогіки та психології БДПУ А. Гречишкіною (1923-2006 рр.).

У своїх працях В. Демиденко неодноразово наголошував на необхідності модернізації методичної науки, зокрема шляхом оновлення психологічних знань учителя. Всебічне вивчення і розуміння внутрішнього світу учнів залишається аксіомою якісного навчання та виховання. Саме на цю ідею особливу увагу звертає ще В. Сухомлинський, оскільки без знання дитини, глибокого розуміння всієї складності явищ, які відбуваються в її душі, виховання стає сліпим і беззмістовним. Тому основою організації навчання за новою системою має стати створення спеціальних умов для руху учня за індивідуальною освітньою траєкторією, тобто такою програмою, яка дозволяє реалізувати

особистісний потенціал кожної дитини.

Слід згадати В. Демиденка не тільки як відомого науковця, а й добру, чуйну людину, готову допомогти кожному – і викладачеві, і студенту. Зусиллями Василя Купріяновича у 1992 році в БДПУ була відкрита аспірантура зі спеціальності “Педагогічна та вікова психологія”, випускники якої (зараз уже кандидати наук, доценти, докторанти) продовжують досліджувати ті наукові проблеми, якими переймався неперевершений психолог. Чимало зусиль доклав В. Демиденко для відкриття в університеті спеціальності “Практична психологія” (2004 р.) спільно з доктором педагогічних наук, професором БДПУ Л. Коваль. Він одним із перших у БДПУ розпочав читати лекції з психології управління та психології вищої школи.

Працюючи над актуальними проблемами навчання та виховання підростаючої особистості, В. Демиденко низку своїх праць присвятив психологічному аналізу та поширенню спадщини відомих педагогів та психологів: “В. Сухомлинський та проблема здоров'я і школа” (1993 р.), “Методичну спадщину К. Зіньківського – в початкову школу” (1996 р.), “Слово про Л. Виготського” (1996 р.), “Питання психології навчання та виховання у науковій спадщині К. Ушинського” (1999 р.).

Актуальні напрямки сучасної психології співзвучні з ідеями Василя Купріяновича. Упродовж останніх років активно розвиваються соціальна, практична, прикладна та інші галузі психологічних знань. Психологія безперервно збагачується новими ідеями, розширюється коло її проблем, змінюється понятійний апарат, удосконалюються методи дослідження тощо. Можна виділити кілька пріоритетних напрямків у сучасній психологічній науці: її теоретико-методологічні засади; теоретичні й прикладні проблеми психології особистості та соціальної психології; психологічні основи творчості та обдарованості; соціально-психологічні проблеми трансформаційних процесів у суспільстві та освіті; психологія навчання та виховання в сучасних умовах; теоретико-методологічні та методичні проблеми практичної психології; методологічні засади та прикладні проблеми політичної психології; теоретичні проблеми психології професійної освіти, організаційної психології та психології праці; теоретичні та прикладні аспекти психології здорового способу життя та тощо. Ці та інші напрямки психології були в полі наукових інтересів відомого вченого.

Провідник має бути тим світлим промінчиком, що не лише вказує правильний шлях, але й від тепла якого хочеться жити далі. Це важливе, відповідальне і нелегке завдання – скерувувати в правильне русло життя інших. Цими словами можна охарактеризувати життя Василя Купріяновича Демиденка, який скерував наукове життя багатьох своїх послідовників – представників психологічної школи Бердянського державного педагогічного університету, які й сьогодні плідно працюють на розбудову університету та вітчизняної освіти.

Література

1. Всеукраїнські психолого-педагогічні Демиденківські читання “Навчання, виховання та розвиток” // Матеріали науково-практичної конференції / за заг. ред. І.О. Черезової. – Бердянськ, 2009. – 70 с.
2. Демиденко В. К. Наукові праці / Бердянський державний педагогічний університет; упорядник, науковий редактор К. О. Баханов. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток”, Лтд”, 2008. – 559 с.
3. Слово про вченого: Василь Купріянович Демиденко. – Бердянськ : БДПУ, 2004. – 60 с.
4. Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності: колективна монографія / за заг. ред. проф. І. Богданова. Передмова академіка НАПН України В. Андрущенко. – К. : Освіта України, 2017. – 368 с.

References

1. Vseukrayins'ki psykholoho-pedahohichni Demydenkivs'ki chytannya "Navchannya, vykhovannya ta rozvytok" (2009) / Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Berdyans'k. 70 s.
2. Demydenko V. K. (2008) Naukovi pratsi / Berdyans'kyu derzhavnyy pedahohichnyy universytet; uporyadnyk, naukovyy redaktor K.O. Bakhanov. Donets'k: TOV "Yuho-Vostok", Ltd". 559 s.
3. Slovo pro vchenoho: Vasyli' Kupryyanovych Demydenko (2004). Berdyans'k, BDPU. 60 s.
4. Providnytstvo v osviti. Vid ideyi do vichnosti (2017): rolektyvna monohrafiya / pa zah. red. prof. I. Bohdanova. Peredmovva akademika NAPN Ukrayiny V. Andrushchenka. K. : Osvita Ukrayiny, 368 s.

АНОТАЦІЯ

У статті автор, спираючись на першоджерела, публікації та спогади, робить спробу дослідити наукову спадщину відомого українського педагога і психолога ХХ ст. В. К. Демиденка.

Зроблений аналіз основних напрямків наукової діяльності В. К. Демиденка. Розкриті проблеми психології та методики навчання історії, досліджувані вченим: формування історичних понять, використання алгоритмів у процесі вивчення історії, способи активізації мислення учнів на уроках історії та ін. Розглядається запропонований вченим проблемний підхід у навчанні історії, питання психології виховання інтересу до навчання, вплив пізнавального інтересу на інтелектуальний розвиток школярів, формування навчальної мотивації тощо.

Автором визначені прогресивні ідеї В.К. Демиденка, які активно опрацьовуються на сьогодні: проблеми морального виховання, виховання совісті як характерологічної риси особистості, розвиток комунікативних умінь і навичок майбутніх педагогів та ін. Розкриваються основні напрямки діяльності вченого в галузі психології здоров'я, профорієнтації школярів, педагогіки співробітництва тощо.

Визначений внесок В.К. Демиденка в розвиток Бердянського державного педагогічного інституту. Напрямки наукової діяльності вченого визначили подальший розвиток психологічної науки в університеті та за його межами.

Автор вважає, що ідеї та дослідження відомого українського педагога і психолога В.К. Демиденка багато в чому мали провідницький характер, що підтверджує сучасний контент освітньої системи України.

Ключові слова: педагог і психолог В. Демиденко, викладання, освіта, психічний розвиток, совість.